371.92
К 55

1560/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КОБИЛЬЧЕНКО Вадим Володимирович

ОПТИМІЗАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ УЧНІВ 5-8 КЛАСІВ ШКІЛ ДЛЯ СЛІПИХ

13.00.03 - Спеціальна педагогіка

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1995

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313182

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Інституті дефектології АПН України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор БОНДАР Віталій Іванович

Офіційні опоненти – академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор СИНЬОВ Віктор Миколайович

– кандидат педагогічних наук, доцент СВИРИДЮК Тетяна Павлівна

Провідна установа – Слов"янський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "30" квітня 1995р. о "14" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.02 в Українському державному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова /252030, м.Київ, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "28" квітня 1995р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради Є.П.СИНЬОВА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається значенням спілкування для розвитку дитини в нормі й при патології, оскільки спілкування є обов"язковою детермінантою формування інтелекту дитини, зокрема перцептивних, мнемічних та розумових дій, сприяє розвитку психічних утворень, необхідних дитині для успішного виконання предметно-практичної, ігрової та навчальної діяльності. Крім того, спілкування визначає весь хід особистістного розвитку дитини, тому що утворює необхідну і специфічну умову розвитку людини у суспільстві, забезпечує формування у неї свідомості й самосвідомості, емоційно-вольової та мотиваційно-потребносної сфер /А.А.Бодальов, В.С.Грехньов, А.Б.Добрович, М.С.Каган, О.Н.Леонтьєв, М.І.Лісіна та ін./.

Шкільний вік, особливо підлітковий, коли інтенсивно формується особистість, відбувається засвоєння форм і норм спілкування, є надзвичайно сприятливим для оволодіння дітьми знаннями та вміннями спілкування, які шляхом поступової інтеріоризації переходять в індивідуальний досвід дитини, яким вона у подальшому керується в різних сферах життя /А.А.Драгунова, Г.В.Жулкевська, Д.Б.Ельконін, О.В.Киричук, Я.Л.Коломинський, І.С.Кон, А.В.Мудрик, І.С.Полонський та ін./.

Дослідження в галузі дефектології свідчать про те, що в умовах важкого сенсорного дефекту, яким є повна або часткова втрата зору, порушується взаємодія дитини з довкіллям, зокрема з іншими людьми, що призводить до дефіциту її соціального досвіду, гальмування розвитку соціальних потреб. Це негативно позначається на особистістному розвиткові сліпої дитини, провокуючи появу в неї споживацького ставлення до оточуючих, таких характерологічних особливостей як негативізм, егоцентризм,

замкнутість тощо /К.Бюрклен, П.Вілей, Л.С.Виготський, О.Г.Литвак, І.С.Моргуліс, Є.П.Синьова та ін./.

Однак, Л.С.Виготський у своїх фундаментальних працях стверджував, що саме соціальний, а не біологічний фактор розвитку особистості аномальної дитини є вирішальним, і при створенні відповідних сприятливих соціальних умов розвитку і життєдіяльності дитини негативні наслідки дефекту можуть бути успішно подолані.

Проте, специфічні питання розвитку спілкування в умовах дизонтогенезу не знайшли свого достатнього і цілісного наукового вивчення, хоча більшість авторів відмічає в своїх працях велике корекційне значення спілкування для стимуляції ушкоджених мотивації, волі, почуттів, сприймання, пам"яті, уваги, мислення /І.Д.Бех, Л.С.Вавіна, Л.С.Виготський, І.Г.Єременко, М.І.Земцова, Б.І.Коваленко, О.Г.Литвак, Г.М.Мерсіянова, І.С.Моргуліс, С.О.Покутнєва, В.М.Синьов, Є.П.Синьова, І.О.Соколянський, Л.І.Солнцева, Е.А.Ютріна, М.Д.Ярмаченко та ін./.

Майже усі автори, що проводили свій науковий пошук у напрямку вивчення особливостей спілкування сліпих, в своїх дослідженнях обмежуються або постановкою даної проблеми, або її окремими аспектами: міжособистісні стосунки сліпих /Є.П.Синьова/; особливості соціальної перцепції сліпих /П.М.Залюбовський/; формування засобів спілкування у школярів з порушеним зором /М.Заорська/ і т.п.

В той же час, в сучасній тифлологічній науці залишаються зовсім нерозробленими питання сформованості спілкування сліпих, його основних детермінант, оптимізації спілкування сліпих підлітків, хоча для педагогічної практики вирішення цих питань є надзвичайно актуальним, оскільки ще й досі остаточно не визначені корекційні напрямки та адекватні організаційні форми, які б забезпечили стимуляцію розвитку спілкування сліпих школярів.

Актуальність проблеми зумовила вибір теми дисертаційного дослідження: "Оптимізація спілкування учнів 5-8 класів шкіл для сліпих".

Об"єктом нашого дослідження обрана діяльність спілкування сліпих школярів підліткового віку.

Предметом дослідження - зміст, форми і методи корекційної роботи з навчання спілкування сліпих підлітків.

Мета дослідження - підвищення ефективності соціальної взаємодії сліпих підлітків шляхом розробки і поступового впровадження в практику спеціальної корекційної методики з навчання спілкування.

Гіпотезою дослідження є наше припущення про те, що достатній рівень сформованості спілкування сліпих підлітків забезпечується спеціальною організацією корекційно-розвивального навчання, яке передбачає формування основних детермінант спілкування: активності, соціальної установки, соціальної перцепції.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези були визначені такі завдання дослідження:

1. Вивчити стан проблеми навчання спілкування в педагогічній теорії та практиці роботи шкіл-інтернатів для сліпих.

2. Визначити рівні сформованості та особливості спілкування у сліпих підлітків.

3. Розробити і експериментально перевірити ефективність комплексу педагогічних засобів навчання спілкування в умовах спеціальної школи-інтернату.

Методологічною основою дослідження є філософські та психологічні погляди на спілкування як діяльність, в процесі якої відбувається взаємодія суб"єкта з об"єктами соціальної дійсності; психологічна модель спілкування, яка включає його основні детермінанти /активність, соціальну установку, соціальну перцепцію/,

що зумовлюють виникнення і протікання даної взаємодії.

Етапи дослідження. Дослідження проводилось у три етапи впродовж 1990-1994 рр. Ним було охоплено 125 учнів 5-8 класів шкіл-інтернатів для сліпих дітей Києва, Харкова, Львова та Одеси. З метою отримання порівняльних даних з нормою проводилось паралельне дослідження у загальноосвітній школі-інтернаті № 26 м.Києва, яким було охоплено 70 учнів підліткового віку.

На першому етапі вивчались теоретичні аспекти проблеми, проводився аналіз науково-методичної літератури з проблеми навчання спілкування та досвіду виховної роботи спеціальних шкіл-інтернатів у напрямку розвитку спілкування, виділялись об"єкт і предмет, формувались гіпотеза і завдання дослідження.

Протягом другого етапу здійснювалась розробка загальної програми дослідження, вивчався стан спілкування у сліпих підлітків, визначались особливості та рівні сформованості комунікативної діяльності в умовах сліпоти.

На третьому етапі проводилась апробація змісту, форм та методів навчання спілкування сліпих підлітків, з"ясовувалась їх ефективність, перевіряючись і впроваджувались у практику методичні рекомендації, тривало оформлення результатів дослідження.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел з даної проблеми /праць вітчизняних і зарубіжних авторів з загальної та спеціальної психології і педагогіки, філософії та соціології/, вивчення і узагальнення існуючого педагогічного досвіду з розвитку спілкування в спеціальних школах-інтернатах для сліпих. У процесі проведення дослідження застосовувались такі емпіричні методи як вивчення документальних джерел, опитування /анкетування та бесіда-інтерв"ю/, спостереження, педагогічний /констатуючий і формуючий/ експеримент.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у розробці моделі спілкування, виявленні рівнів сформованості та особливостей даної діяльності, стану її основних детермінант в умовах важкого зорового дефекту /тотальної або парціальної сліпоти/.

У дисертаційному дослідженні розроблено комплекс педагогічних засобів навчання спілкування та психолого-педагогічні умови, що забезпечують його ефективність.

Практична значимість. Результати дослідження дозволяють забезпечити більш високий рівень сформованості спілкування у сліпих підлітків, що створює сприятливі умови для їх соціальної адаптації та інтеграції. В дисертації апробується методика спеціального навчання спілкування, яка відображає сучасні уявлення про механізми виникнення, становлення й розвитку комунікативної діяльності. Матеріали дослідження можуть бути використані для читання лекцій психолого-педагогічного циклу на дефектологічних факультетах педвузів, курсах перепідготовки педагогів-дефектологів, оскільки містять оригінальні дані про специфічні особливості спілкування сліпих школярів, методику корекції даного виду діяльності.

Вірогідність дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних положень, застосуванням сукупності методів, що відповідають меті та завданням дослідження і доповнюють один одного, репрезентативністю вибірки, системним аналізом теоретичного та емпіричного матеріалу, використанням порівняльних характеристик отриманих даних, що стосуються школярів масової та спеціальної школи.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювались в спеціальних школах-інтернатах для сліпих дітей Києва, Львова та Одеси. Основні положення дослідження відображені у публіка-

ціях і виступах на науково-практичних конференціях НДІ педагогіки України /1990-1993 рр./, на Міжнародній науково-практичній конференції в м.Шяуляй /Литва/ в 1993 р., на І Українській науковій конференції "Дефектологічна наука в Україні: дослідження, пошуки, перспективи" в 1993 р., на Міжнародній науково-практичній конференції "Ментальність, духовність, саморозвиток особистості" /Київ-Луцьк/ в 1994 р., на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин" /Київ/ в 1994 р. та в чисельних журнальних публікаціях.

Положення, що виносяться на захист:

- низький рівень сформованості спілкування учнів 5-8 класів шкіл-інтернатів для сліпих зумовлюється недостатнім розвитком основних детермінант спілкування /активності, соціальної установки та соціальної перцепції/;

- спеціальне поетапне навчання, спрямоване на формування індивідуального досвіду спілкування, забезпечує корекційно-розвивальний вплив на основні детермінанти даної діяльності;

- оптимістичний рівень сформованості спілкування сліпих підлітків створює сприятливі передумови для їх соціальної адаптації.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, заключення, літературних джерел /207 найменувань/ та двох додатків. В тексті роботи є 19 таблиць, 1 схема. Обсяг дисертації - 145 сторінок машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються об"єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання, методи дослідження, розкриваються наукова новизна, практичне і теоретичне значення

роботи, наводяться дані про апробацію результатів, викладено зміст положень, що виносяться на захист.

В першому розділі - "Психолого-педагогічні передумови корекції спілкування у сліпих підлітків" проведено аналіз наукової літератури, методичних розробок, описано реальний стан існуючої практики з розвитку спілкування сліпих учнів 5-8 класів.

Аналіз наукових /філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних/ джерел , в яких розкриваються природа і суть спілкування, засвідчив, що спілкування є специфічним видом людської діяльності. Інтерпретація поняття "спілкування" дозволила розглядати його як певну динамічну систему взаємодії суб"єкта з оточуючим світом. Головна суть спілкування, як окремого виду людської діяльності, полягає у взаємодії суб"єкта з об"єктом не предметного, а соціального світу, яким виступає інший суб"єкт.

На основі теоретичного аналізу спілкування ми виділили в його структурі три основні детермінанти: активність, соціальну установку /емоційно-оцінювальний та поведінковий компоненти/ та соціальну перцепцію, які забезпечують становлення, реалізацію і стійкий характер цілеспрямованої діяльності, створивши таким чином психологічну модель спілкування.

Вивчення психолого-педагогічної літератури щодо динаміки розвитку спілкування показало, що основні детермінанти, відповідальні за функціонування діяльності спілкування /ДС/, формуються на основі інтеріорізації соціальної інтерсуб"єктної взаємодії. Починаючи з 5-го класу спілкування стає провідним видом людської діяльності, обсяг і значення якого зростають з кожним роком /А.А.Драгунова, Д.Б.Ельконін, А.В.Мудрик та ін./.

В тифлологічних джерелах з проблеми спілкування індивіда в умовах важкого зорового дефекту зазначається, що сліпота призводить до порушення взаємодії особистості з соціальним середовищем, що у подальшому провокує утворення псевдокомпенсаторних пристосувань, неадекватних соціальних установок, патохарактерологічних рис особистості /Л.С.Виготський, О.Г.Литвак, І.С.Моргуліс, Є.П.Синьова, В.А.Феоктистова та ін./. Крім того, внаслідок сенсорного дефекту сліпа дитина обмежена у своїх можливостях активного наслідування комунікативної поведінки дорослих і зрячих ровесників, спонтанного розвитку спілкування, що вказує на необхідність стимуляції активності дитини у даній діяльності.

Вивчення досвіду роботи шкіл-інтернатів для сліпих дітей показує, що в більшості з них існує такий напрям виховної роботи, як розвиток "свободи спілкування". Однак, виховна робота не передбачає занять з навчання спілкування. Виховна робота, що проводиться у даному напрямку, обмежується тільки низкою педагогічних заходів загального характеру, спостереження яких свідчить про їх заформалізованість, що в кінцевому результаті не забезпечує накопичення позитивного досвіду спілкування, подолання малоініціативності, інертності та некомунікабельності сліпих підлітків. Крім того, в системі виховної роботи не передбачається проведення спільних заходів з нормальнозорими із сусідніх загальноосвітніх шкіл, що вказує на ігнорування ролі спілкування сліпих підлітків з їх зрячими однолітками.

Такий стан виховної роботи зумовлений повною відсутністю відповідних програмно-методичних розробок /навчальних програм, методичних рекомендацій, спеціальних посібників/, які б містили зміст роботи, передбачали ефективні методи та прийоми, до-

цільні форми організації і проведення спеціального навчання спілкування.

У другому розділі – "Стан спілкування у сліпих школярів підліткового віку" викладені результати констатуючої частини дослідження.

Розгляд стану спілкування за його основними детермінантами дозволив встановити недостатню активність сліпих підлітків у ДС. Аналіз комунікативних мотивів сліпих школярів засвідчив переважну інтенцію на задоволення власного "Я", відсутність інтересу до іншої людини. Крім того, активність сліпих підлітків нерівномірна в різних сферах спілкування /у класі, школі, поза школою/ і особливо недостатня за межами школи. На її стані позначається сукупний вплив суб"єктивного і об"єктивного факторів, що проявляється у поєднанні патохарактерологічних рис особистості сліпої дитини з недостатнім індивідуальним досвідом спілкування, зумовленим дефіцитом соціальної взаємодії.

Отримані результати констатуючого дослідження щодо стану емоційно-оцінювального компоненту соціальної установки показали, що суб"єктивні ставлення сліпих учнів 5-8 класів є відображенням тих реальних зв"язків, що існують між ними та значущими іншими, які складають їх мікросередовище, так, зокрема, у сліпих учнів переважає симпатія до таких же сліпих. Обмеженість спілкування зі зрячими значно збіднює індивідуальний досвід школярів, що відображається в їх суб"єктивно-оціночних ставленнях до зрячих ровесників та дорослих, оскільки правильність оцінки людиною інших людей залежить від конкретного досвіду її спілкування. Такий об"єктивний фактор, як довготривале спілкування в межах школи-інтернату, породжує недовіру до інших, упереджене або навіть негативне ставлення до них.

Аналіз стану поведінкового компоненту засвідчив наявність у незрячих школярів соціальних установок різних типів, серед яких домінують установки на уникання або ігнорування зрячих. А готовність сліпих підлітків спілкуватись переважно з батьками вказує на наявність установки залежності від них.

В умовах важкої зорової патології значно зростає роль батьків, від яких діти звикли очікувати задоволення потреб в співчутті, опіці, співпереживанні. Це має негативний аспект, тому що постійне очікування сліпими підлітками допомоги різного характеру з боку батьків з часом переростає в міцну залежність від них, гальмуючи таким чином процеси соціальної адаптації та соціально-трудової реабілітації.

Результати дослідження показали тісний взаємозв"язок обох компонентів соціальної установки, певну залежність поведінкового компоненту від емоційно-оцінювального, адже конкретна поведінка суб"єкта щодо того чи іншого соціального об"єкта залежить від того, як він до нього ставиться, як його оцінює.

Розгляд стану соціальної перцепції показав, що тотально сліпі у спілкуванні втрачають опору, якою для них в інших видах людської діяльності є дотикове сприймання, і майже повністю покладаються на слух, що явно недостатньо для повноцінного адекватного відображення.

Наявність навіть незначних залишків зору в цілому позитивно впливає на соціальну перцепцію, зокрема формування образу об"єкта спілкування, оскільки, як свідчать результати констатуючого дослідження, уявлення парціально сліпих підлітків точніші від уявлень тотально сліпих.

Отримані результати засвідчили, що соціальна перцепція

сліпих підлітків має свої специфічні особливості, які проявляються у переважанні слухового способу сприймання, зниженні точності уявлень про об"єкт спілкування, вибірковому сприйманні сигналів, що інформують суб"єкта про об"єкт спілкування.

В основі виявлених особливостей є сукупний вплив суб"єктивного і об"єктивного факторів: зниження активності у ДС та ізольованість мікросередовища, в якому перебуває і з яким взаємодіє сліпа дитина.

На основі аналізу стану основних детермінант спілкування були визначені рівні сформованості ДС /табл. I/.

Таблиця I

Розподіл досліджуваних за рівнями сформованості спілкування

Рівні сформованості спілкування	Загальна кількість учнів, у коефіцієнтах	
	Тотально сліпі	Парціально сліпі
Високий	0,I8	0,42
Середній	0,90	I,50
Низький	I,68	3,3I

Наведені в таблиці I рівневі коефіцієнти свідчать, що переважна більшість досліджуваних /тотально та парціально сліпих/ виявила низький рівень сформованості спілкування, який характеризується вираженим дисбалансом комунікативних мотивів; повною відсутністю чи наявністю лише одного друга; негативним або індиферентним ставленням до переважної більшості значущих інших; уникненням взаємодії з ними; відсутністю точних уявлень про об"єкт спілкування; переважанням опори в

процесі сприймання тільки на один із сигналів.

Отже, ми констатували, що внаслідок сукупного впливу суб"єктивного та об"єктивного факторів відбувається гальмування розвитку спілкування сліпих підлітків, що проявляється в низькій активності сліпих школярів у даній діяльності, згортанні або уникненні контактів з іншими /особливо зрячими/ людьми, специфічній інтенції, наслідком якої є пролонгація залежності сліпої дитини від батьків, порушення її особистісного розвитку, процесу соціалізації.

Відсутність принципової різниці між тотально та парціально сліпими підлітками у рівневих коефіцієнтах сформованості спілкування свідчить про суттєвий вплив на становлення і розвиток спілкування саме об"єктивних факторів, що мають в своїй основі соціальну природу: умови життєдіяльності, навчання та виховання тощо.

Це дало нам підстави зробити висновок про можливість оптимізації спілкування сліпих школярів підліткового віку при умові спеціально організованого навчання, спрямованого на корекцію і розвиток індивідуального досвіду спілкування незрячої дитини.

У третьому розділі - "Експериментальне навчання спілкування в умовах школи-інтернату для сліпих дітей" розкриваються основні підходи та зміст формуючого експерименту, його результати, подані педагогічні рекомендації з навчання спілкування сліпих підлітків.

При розробці змісту і методики спеціального навчання спілкування ми базувались на наукових і методичних дослідженнях Ж.М.Глозман, М.Заорської, В.А.Ковальчук, О.О.Леонтьєва, О.А.Лещінської, А.В.Мудрика, Л.А.Петровської та ін.

Методика формуючого експерименту передбачала такі напрямки:

- формування активної позиції особистості в ДС /оволодіння роллю суб"єкта діяльності/;

- корекція і розвиток системи ставлень особистості /емоційно-оцінювального компоненту соціальної установки/;

- формування позитивних соціальних установок, необхідних для успішної взаємодії у спілкуванні /поведінковий компонент установки/;

- розвиток здатності до адекватного пізнання інших людей та себе самого.

Наведені напрямки експериментального навчання були спрямовані на розвиток й корекцію основних детермінант спілкування: активності, соціальної установки, соціальної перцепції. Крім того, методика роботи передбачала ще один надзвичайно важливий напрямок: формування знань і вмінь спілкування, оскільки саме знання та вміння становлять індивідуальний досвід спілкування, сформованість якого зумовлює розвиток ДС в цілому і стан основних детермінант, зокрема.

Дидактичний аспект експериментальної методики полягав у поетапному формуванні у сліпих підлітків вмінь спілкування.

Відповідно до цього на першому етапі у сліпих школярів в процесі відповідної теоретичної та практичної роботи формувались знання та вміння спілкування.

На другому етапі, в ході керованого педагогом спілкування сліпих школярів, моделювання різноманітних комунікативних ситуацій, проведення рольових ігор відбувалась поступова автоматизація засвоєних комунікативних умінь.

На третьому етапі експериментального навчання відбувався перенос комунікативних вмінь в нові умови спілкування.

Засвоєні та автоматизовані на перших двох етапах опеці-

ального навчання комунікативні вміння дозволяли у подальшому зосередити увагу на суто змістовних моментах спілкування, оскільки дитині вже не було потреби роздумувати над тим, як почати розмову з партнером, - це відбувалось автоматично, виходячи з аналізу ситуації спілкування та оцінки особистості партнера.

Творчий розвій індивідуального досвіду спілкування сліпих підлітків досягався на третьому етапі експериментального навчання, під час якого використовувались такі продуктивні методи, як створення проблемних ситуацій та групова дискусія.

Психологічний аспект методики полягав у тому, що збагачення індивідуального досвіду спілкування відбувалось на компенсаторній основі, із залученням до пізнавальної діяльності збережених аналізаторів та вищих психічних процесів, зокрема мови, яка застосовувалась нами і як засіб спілкування, і як засіб навчання.

Суттю експериментальної методики була корекційна спрямованість навчання, яка полягала перш за все в нормалізації взаємодії суб"єкта з соціальним об"єктом, оскільки порушення цієї взаємодії /Л.С.Виготський, М.І.Земцова, О.Г.Литвак, І.С.Моргуліс, М.Д.Ярмаченко та ін./ є провідною характеристикою аномального розвитку дитини в умовах важкого сенсорного дефекту.

Корекційний вплив здійснювався комплексно протягом усіх етапів експериментального навчання. Однак на першому /пропедевтичному/ етапі корекційна робота проводилась більш диференційовано, мали місце заняття в підгрупах та індивідуально, що було зумовлено відмінностями тотально та парціально сліпих школярів в сприйманні навчального матеріалу, їх різними пізна-

вальними можливостями. В результаті проведеної роботи, яка забезпечила оволодіння тотально та парціально сліпими підлітками теоретичними знаннями та практичними вміннями, на інших етапах навчання стало можливим й ефективним використання групових форм роботи /навчання здійснювалось у тренінг-групі/.

Підсумовуючи сказане, необхідно зазначити, що при розробці методики дослідження ми базувались на таких концептуальних положеннях:

- оволодіння сліпими підлітками теоретичними знаннями та практичними вміннями в процесі спеціального корекційно-розвивального навчання забезпечує оптимізацію їх спілкування.

В основі даного положення - залежність сформованості спілкування в цілому та стану його основних детермінант зокрема від розвитку індивідуального досвіду спілкування, який в умовах зорової депривації є недостатнім;

- залучення збережених аналізаторів і потенційних пізнавальних можливостей сліпих школярів у процес спеціального навчання є необхідним фактором компенсації сліпоти, корекції даного виду діяльності.

В основі цього положення - особливості психофізичного розвитку дитини з важкими розладами зору, що проектуються на спілкування. Відповідно до цього, корекційна робота повинна будуватись з врахуванням закономірностей компенсації даного сенсорного дефекта, шляхом використання збережених чи перебудови частково порушених функцій;

- стимулювання в процесі спеціального навчання інтеробєктної взаємодії забезпечує корекційно-розвивальний вплив на спілкування сліпих підлітків.

Важливість даного положення зумовлена тим, що при повній або частковій втраті зору, коли у дитини відбуваєтьоя різке обмеження зовнішніх стимулів до діяльності, виникає необхідність у застосуванні в процесі навчання дійових зовнішніх регуляторів поведінки дитини /відповідних прийомів та методів/ та створенні сприятливих психолого-педагогічних умов організації спілкування.

В результаті проведення експериментального навчання в обох типологічних групах /тотально та парціально сліпих/ спостерігалось позитивне зрушення співвідношення комунікативних мотивів в бік їх балансу. Домінування особистістних мотивів після експериментального навчання вже не мало такого абсолютного значення, як раніше. За рахунок їх скорочення у спілкуванні сліпих підлітків відбулось зростання ролі інших груп мотивів - інформаційних та перцептивних. Цей факт відбиває зростання інтересу до партнера по спілкуванню та в цілому до розуміння самої діяльності спілкування як рівноправної взаємодії партнерів. Змінився сам підхід сліпих школярів до спілкування з егоїстичного на альтруїстичний, про що свідчило підвищення спрямованості на інший суб"єкт. Сліпі учні усвідомили, що продуктивне спілкування можливе тільки тоді, коли у ньому беруть активну рівноправну участь усі партнери.

Суттєве зростання наявності друзів у сліпих школярів не тільки в межах школи, а й поза нею, засвідчило ріст активності підлітків у даній діяльності.

Позитивні зрушення у ставленні до значущих інших /емоційно-оцінювальний компонент соціальної установки/ стали наслідком доброзичливої емоційної атмосфери, що мала місце на заняттях, партнерських взаємостосунків як між школярами, так й між

школярами та педагогом. Поширення кола спілкування сліпих підлітків, їх взаємодія з новими комунікантами - зрячими ровесниками, сприяли виникненню атракції до значущих інших, подоланню недовіри та психологічних комплексів, що стояли на заваді продуктивному спілкуванню.

Корекція системи ставлень позитивно вплинула на поведінковий компонент соціальної установки - готовність сліпих школярів до взаємодії з комунікантами, що складають їх соціальне мікросередовище. Відбувся помітний перерозподіл пріорітетності між різними категоріями комунікантів, в першу чергу,за рахунок зменшення пріорітетності спілкування з батьками. Зростання пріорітетності інших категорій співрозмовників, особливо ровесників, свідчить про появу тенденції до нормалізації спілкування сліпих школярів,оскільки для дітей підліткового віку пріорітетним в нормі є спілкування саме зі своїми однолітками.

Крім того, соціальні установки сліпих підлітків втратили різко виражену селективність. Відбулася позитивна трансформація соціальних установок в бік переважання адекватних соціальних установок і суттєвого зменшення установок залежності від зрячих чи уникання їх.

Спеціальна корекційна робота з розвитку соціальної перцепції сліпих підлітків сприяла збагаченню чуттєвого досвіду сліпої дитини, залучала у цей процес довільну увагу, пам"ять, аналітико-синтетичну діяльність, оскільки сприймання об"єкта спілкування включало в себе аналіз та інтеграцію різноманітної інформації про нього, певну її диференціацію та формування на цій основі цілісного перцептивного образу.

Таким чином, цілеспрямована робота, що враховувала типологічні відмінності між тотально та парціально сліпими дітьми,

їх індивідуальні особливості, сприяла розвитку соціальної перцепції, що проявилось у підвищенні точності уявлень, повноти і цілісності перцептивного образу.

Аналіз результатів експериментального навчання свідчить про його ефективність, оскільки воно позитивно вплинуло на розвиток основних детермінант спілкування: активності, соціальної установки та соціальної перцепції. Це забезпечило значне підвищення рівня сформованості спілкування сліпих підлітків в цілому /табл. 2/.

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних за рівнями сформованості спілкування

Рівні сформованості спілкування	Загальна кількість учнів, у коефіцієнтах	
	Тотально сліпі	Парціально сліпі
Високий	0,48	I,44
Середній	I,44	2,4
Низький	0,96	I,28

Отримані результати відбивають позитивну динаміку, що полягає в зменшенні кількості учнів з низьким рівнем і певне зростання кількості підлітків з середнім і високим рівнем сформованості спілкування.

Аналіз матеріалів експериментального дослідження дозволяє зробити певні висновки.

Перш за все, результати експериментального дослідження підтвердили ефективність корекційної методики. Сліпі підлітки оволоділи спеціальними знаннями, соціальними та психологічними ролями, комунікативними вміннями, культурою спілкування тощо.

Застосування пошукових методів навчання, методів соціально-психологічного тренінгу допомогло сліпим школярам усвідомити і усунути ті перепони, які заважали їх продуктивному спілкуванню, обмежували їх активність, викликали емоційну напругу.

Результативність експериментального навчання була зумовлена комплексним корекційно-розвивальним впливом на основні детермінанти спілкування: активність, соціальну установку та соціальну перцепцію.

У заключенні подані загальні висновки по результатах дослідження.

Вивчення спеціальної психолого-педагогічної літератури, присвяченої проблемі становлення і функціонування спілкування в умовах важкого зорового дефекту засвідчило її актуальність для сучасної дефектологічної науки, оскільки нерозробленими залишились питання стану спілкування сліпих підлітків, визначення його особливостей та рівнів сформованості.

Поряд з цим, у дефектологічних дослідженнях зазначається, що в умовах тотальної або парціальної сліпоти неминуче порушується взаємодія дитини з оточуючим її соціальним середовищем, зумовлюючи у кінцевому результаті гальмування розвитку соціального досвіду, що свідчить про необхідність вивчення спілкування сліпих підлітків та розробки відповідних засобів його корекції.

Аналіз загальних психолого-педагогічних, філософських та соціологічних джерел, в яких розкривається природа і суть спілкування, засвідчив, що спілкування є окремим специфічним видом людської діяльності, становлення і розвиток якої залежить певним чином від її основних детермінант: активності, соціальної

установки та соціальної перцепції.

Розгляд сформованості спілкування сліпих підлітків за даними детермінантами засвідчив його незадовільний рівень, який характеризується низькою та нерівномірною активністю у діяльності спілкування, неадекватними соціальними установками, редукованістю сприймання соціального об"єкту.

Такий стан спілкування учнів 5-8 класів певним чином детермінований дефіцитом їх індивідуального досвіду спілкування, в основі якого - порушення внаслідок сукупного впливу аномального та соціального факторів взаємодії дитини з соціальним середовищем. Однак, оскільки спілкування є соціальним явищем, має соціальну природу, його розвиток, навіть в умовах зорової патології, суттєво залежить саме від соціальних факторів розвитку і життєдіяльності дитини.

Проте, в спеціальних школах-інтернатах цей факт все ще недооцінюється, оскільки ще й дотепер не існує навчання сліпих підлітків спілкування, а та робота, яка проводиться, є малоефективною, тому що не забезпечує накопичення позитивного досвіду спілкування, подолання у сліпих школярів таких негативних рис, як негативізм, егоцентризм, замкнутість тощо. Таким чином низька комунікабельність сліпих школярів, їх недостатня активність у даній діяльності є не тільки наслідком зорового дефекту, а й визначається в певній мірі тими педагогічними помилками, що мають місце у виховній роботі.

Між тим, як засвідчив аналіз науково-методичної літератури, спілкування, при умові його спеціальної організації, володіє значним корекційно-розвивальним потенціалом для психічного та особистісного розвитку дитини, її соціалізації.

На основі даних теоретичного аналізу проблеми та матеріа-

лів констатуючої частини дослідження була розроблена методика експериментального навчання спілкування сліпих підлітків, яка мала поетапний характер.

У процесі експериментального навчання використовувався комплекс традиційних /словесні, практичні/ та нетрадиційних /рольова гра, групова дискусія/ методів, які сприяли розвитку та корекції спілкування, стимулювали активність сліпих підлітків до оволодіння і застосування індивідуального досвіду спілкування. В процесі навчання відбулось поступове просування сліпих школярів до більш високих рівнів сформованості спілкування, що вказує на значний потенціал їх пізнавальних можливостей при умові спеціальної організації спілкування, врахуванні типологічних та індивідуальних особливостей сліпих підлітків.

Проведене експериментальне навчання спілкування мало й загальнокорекційне значення, оскільки сприяло відновленню на компенсаторній основі зв"язків суб"єкта з об"єктом соціальної дійсності, ефективної взаємодії з ним, розвитку та корекції перцептивного та соціального досвіду дитини, ліквідації дефіциту життєво важливої інформації. Крім того, спеціальна організація спілкування сприяла корекції психічного та особистісного розвитку сліпої дитини.

Висока результативність експериментального навчання свідчить про ефективність запропонованої методики, її загальнорозвивальну та корекційну продуктивність.

Проблема навчання сліпих спілкування в межах даного експериментального дослідження отримала своє конкретне практичне вирішення, повністю проте не вичерпуючи різноманітності усіх її аспектів, оскільки наше дослідження обмежувалось тільки оптимізацією спілкування учнів 5-8 класів шкіл для сліпих.

Основні положення дослідження відображені в таких публікаціях автора:

I. Роль спілкування й самообслуговування // Заклик, I995.- № I. - С. 22-24 /в співавторстві/.

2. Соціально-психологічний тренінг як ефективний засіб корекції спілкування сліпих школярів /Науково-методичні матеріали з питань тифлології // Український освітній журнал. -Львів, I994. - № 9/I0. - С. 32-36 /в співавторстві/.

3. Спілкування незрячих і соціальна інтеграція /У збірнику "Соціально-трудова реабілітація: Аналіз проблем". - К.: Республіканський будинок звукозапису і друку УТОС. - I992. - С. 28-35.

4. Особливості спілкування незрячих підлітків // Заклик, I993. - № 5. - С. 22-25.

5. Чи вмієте ви спілкуватися? //Школяр, I993.- №5. -С.55-60.

6. Спілкування незрячих // Заклик, I99I. - № II. -С. I6-I7.

7. Специфічні особливості потреби в спілкуванні у дітей з важкими вадами зору. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин". - К., I994. - С. I30-I33.

8. Гра як засіб корекції відхилень в спілкуванні сліпих підлітків. - Там же. - С. I33-I35 /в співавторстві/.

9. Спілкування незрячих як проблема соціальної інтеграції. Тези доповідей міжнародної наукової конференції "Інтеграція особистості зі спеціальними потребами". -Шяуляй /Литва/, I993.- С. 82-83.

I0.Особливості сприймання сліпими підлітками об"єктів міжособистістного спілкування. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Ментальність, духовність, саморозвиток особистості". - Київ-Луцьк, I994. - Ч. П. - С. 88-90.

A B S T R A C T

Kobylchenko V.V. Optimization communicating of pupils 5-8 forms of shcool for blind.

Dissertation (manuscript) conter on the academic degree of the candidate of pedagogical sciences. Speciality 13.00.03- special pedagogics. Ukrainian State Pedagogical University by M. Dragomanov, Kyyiv, 1995.

The 10 scientific works, which consist analysis communicating's state into conditions of deep visual defect and also results of the experimental investigation are being defended. It is ascertained that communicating's state of blind teenagers depend on general determinants: activity, social purpose and social perception, which with blindness reguire correction that are realised into a process of special teaching.

Author's methodical recommendations on the training of communicating had been inculcated into the correction practice of school for blind

А Н Н О Т А Ц И Я

Кобыльченко В.В. Оптимизация общения учащихся 5-8 классов школ для слепых.

Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности I3.00.03 - специальная педагогика, Украинский государственный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, I995 г.

Защищается I0 научных работ, которые содержат анализ состо-

яния общения в условиях тяжелого зрительного дефекта, а также результаты экспериментального исследования. Установлено, что оформированность общения слепых подростков зависит от состояния основных детерминант: активности, социальной установки, социальной перцепции, которые при слепоте требуют коррекции, осуществляемой в процессе специального обучения.

Методические рекомендации автора по организации общения слепых подростков были внедрены в практику коррекционной работы школ для слепых.

К Л Ю Ч О В І С Л О В А

Оптимізація спілкування, сліпі підлітки, основні детермінанти, активність, соціальна установка, соціальна перцепція.

Підписано до друку 26.04.1995 р.Об.І,2.Формат 60х84 І/16.
Друк офсетний.Тир.100.Зам.127.Безплатно.
ДОД УДПУ ім.Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.